
Dušan Nečak

Avstrijska socialistična emigracija med drugo svetovno vojno in jugoslovansko vprašanje

O glavnih potezah delovanja avstrijske politične emigracije v času od srede tridesetih let do konca druge svetovne vojne sem pisal že v razpravi »Avstrijska emigracija 1941—1945 in jugoslovansko vprašanje«, ki je izšla v ZČ 1981, št. 4, str. 355—370, zato naj tu povzamem le najpomembnejše značilnosti tistega dela avstrijske emigracije, ki ga imenujemo socialistični.

V socialistično skupino avstrijskih emigrantov štejem tiste pripadnike socialnodemokratske stranke, ki so državo zapustili že po februarških bojih leta 1934 in tako imenovane »revolucionarne socialiste«, ki so emigrirali šele po anšlusu. »Revolucionarni socialisti« so bili pripadniki ilegalne socialistične stranke, ki je delovala namesto socialnodemokratske stranke, prepovedane za časa stanovske države 1934—1938.¹ Največje število pripadnikov avstrijske socialnodemokratske stranke ni imelo razlogov za pot v emigracijo. Na eni strani nacistične oblasti po anšlusu niso preganjale večine socialnih demokratov zaradi tega, ker je njihov statut do leta 1933 (torej do prihoda Hitlerja na oblast v Nemčiji) vseboval zahtevo po anšlusu in so želeli s popustljivostjo pridobiti socialiste in avstrijsko delavstvo. Na drugi strani pa se je večina članstva ravnala po vodstvu, ki je z dr. Karlom Rennerjem na čelu, ob »plebiscitu« za anšlus 10. 4. 1938, glasovalo za priključitev k Nemčiji.

* Razpravo je sofinanciral Znanstveni inštitut filozofske fakultete.

Arhivsko gradivo, ki ga citiram, sem dobil v obliki fotokopij v dunajskem »Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes (DÖW). Gradivo mi je prijazno odstopil v uporabo takratni direktor arhiva dr. Herbert Steiner, kljub temu, da še ni bilo urejeno. Od tod tudi skopi podatki za citiranje, ki pomenijo le oznako posameznih škatel. Za lažjo orientacijo sem bil zato prisiljen v besedilu povedati kaj več o citiranih dokumentih in na ta način olajšati iskanje morebitnim drugim uporabnikom gradiva ali tistim bralcem, ki bi želeli preveriti oz. dopolniti moje navedbe. Originale citiranega gradiva hrani »Verein für Geschichte der Arbeiterbewegung« na Dunaju.

¹ Franz Goldner, Die österreichische Emigration 1938—1945, Wien 1980, str. 18 (dalje Goldner...)

Ob anšlusu sta se izoblikovali dve skupini socialistov, ki sta želeli ohraniti Avstrijo. Eno so sestavljali revolucionarni socialisti, nasprotniki avstrijskega totalitarizma, ki so bili znani že policiji stanovske države in je bilo realno pričakovati, da jih bo preganjala tudi nacistična oblast. To skupino je vodil Joseph Butinger (Gustav Richter). V drugo pa so bili vključeni tisti socialisti, ki so sodelovali v spontanem delavskem gibanju v prvih dneh marca 1938 in so želeli ohraniti Avstrijo skupaj s Schuschniggovo vlado. Tem se zaradi prej omenjene nacistične politike ni bilo treba bati preganjanja. Zato najdemo v emigraciji predstavnike v začetku omenjenih socialističnih skupin. Večina avstrijskih socialnih demokratov in vodstva stare stranke se je doma odpovedala vsakršni politični dejavnosti in čakala na boljše čase.²

Po »koncu vojne v Evropi«, leta 1940 se je oblikovala Velika Britanija kot najpomembnejši avstrijski emigrantski center. Ob njej pa je zlasti avstrijski socialistični emigraciji nudila varno zavetje tudi nevtralna Švedska. Najslabše so jo socialistični emigrantje odnesli v Sovjetski zvezi. Tja so nekateri socialisti zbežali po februarški vstaji 1934, toda večina jih je padla v Stalinovih čistkah. Od socialnih demokratov jo je v Sovjetski zvezi še najboljše odnesel Ernst Fischer, ker se je odločil za komunistično smer.³

Iz moje prej citirane razprave je razvidno, da je bila politično najširša avstrijska emigrantska organizacija FAM — Free Austrian Movement — Freie Österreichische Bewegung, ki je bila komunistično orientirana. Edina pomembnejša grupacija avstrijskih emigrantov (poleg FAM) je bila socialistična skupina. Imenovala se je »Pisarna avstrijskih socialistov — Büro der österreichischen Sozialisten«, vodila pa sta jo sekretar socialistične internacionale Oskar Pollak in vidni socialist Karl Czernetz.⁴ Ta organizacija je bila delovna izpostava socialistične stranke (Geschäftsstelle), podrejena »Zastopstvu socialistične stranke v tujini« (Auslandsvertretung) s sedežem v New Yorku.⁵ »Pisarna avstrijskih socialistov« oziroma organiziranost avstrijskih socialistov v emigraciji ima starejše korenine.

Po porazu Francije in padcu Pariza, kjer je imelo sedež »Zastopstvo socialistične stranke v tujini«, se je del vodstva avstrijskih socialistov odločil, da ostane v Evropi tj. Veliki Britaniji, večji del pa je odšel v emigracijo v ZDA. Med njimi so bili Julius Deutsch, Friedrich Adler, Otto Leichter in drugi iz vodstva »Zastopstva socialistične stranke v tujini«. Za Veliko Britanijo sta se odločila Oskar Pollak in njegova žena Marianne.⁶

V začetku leta 1940 avstrijski socialisti v Veliki Britaniji še niso bili organizirani. Že od leta 1934 so se sicer zbirali okoli nekdanjega urednika »Kleiner Blatta« Johanna Hirscha in njegove žene Bettine, ki pa sta se v glavnem trudila emigrantom pridobiti dovoljenja za bivanje. Družabna in poslovna

² Ibid, str. 18—20; Dušan Nečak, Avstrijska emigracija 1941—1945 in jugoslovansko vprašanje, Zgodovinski časopis, Ljubljana 1981, št. 4, str. 356 (dalje: Nečak, Avstrijska emigracija...).

³ Goldner, str. 29 in Nečak, Avstrijska emigracija, str. 357.

⁴ Hilde Mareiner, »Zeitspiegel«, Eine österreichische Stimme gegen Hitler, Wien 1967, str. 29.

⁵ London Information of the Austrian Socialists in Great Britain, London, 1. 6. 1942, št. 6, str. 1 (dalje: LI...).

⁶ Helene Maiman, Politik in Wartesaal, Wien 1975, str. 87 (dalje: Maiman...).

srečanja med emigranti so se odvijala v prostorih angleškega sindikalnega gibanja in šele konec leta 1939 so avstrijski emigranti zbrali toliko denarja, da so lahko najeli lastno hišo za svoje dejavnosti. Pridobitev lastnih prostorov jim je omogočila tudi boljše organiziranost. Tako je bil lahko v začetku leta 1940 ustanovljen »Klub der österreichischen Sozialisten in Großbritannien« (Austrian Labour Club — Klub avstrijskih socialistov v Veliki Britaniji). Ta klub je postal osnova za razvoj socialističnega delovanja v Veliki Britaniji, saj so socialisti dosledno zavračali sodelovanje s komunisti, pa tudi vključevanje in sodelovanje z masovnimi židovskimi emigrantskimi organizacijami so docela izključevali. »Zaradi izbrane si izolacije med avstrijskimi emigrantskimi množicami so lahko socialisti računali le na podporo lastnega kluba, ki je štel približno 100 do 120 članov« je zapisala poznavalka problematike avstrijske emigracije Helene Maimann.⁷ Socialistična emigracija se je odprto hvalila, da ni sodelovala pri snovanju »Avstrijskega centra« (Austrian Centre, Österreich-Haus), ki je bil ustanovljen že marca 1939 in je poleti istega leta štel približno 1500 članov: »Nismo sodelovali pri izgradnji Austrian Centre, ker smo bili mnenja, da aus einem solchen Betrieb Politik nicht gut fernhalten lässt, nismo pa bili pripravljeni voditi skupne politike z monarhisti in fašisti.«⁸ Očitno je bilo, da je v emigraciji postalo osnovno vodilo avstrijskih socialistov politični boj zoper komuniste. Šlo jim je v prvi vrsti za ohranitev lastnih političnih pozicij in za obrambo pred vplivom široko razvejanih komunističnih aktivnosti. Želeli so na vsak način oživeti dejavnost članov »Kluba avstrijskih socialistov«, ki so postali v prvih letih emigracije izrazito pasivni. Zanimivo pa je, da raziskovalci te tematike podčrtujejo, da so se »sovražnosti« med obema marksističnima skupinama v emigraciji razvijale le v izgnanstvu⁹ in še to v prvi vrsti v Veliki Britaniji (nasprotnosti je bilo manj npr. na Švedskem /Kreisky/ in v ZDA /Adler, Deutsch/).

Prva organizacijska oblika avstrijskih revolucionarnih socialistov, o katerih je tu govor, je bil torej »Klub avstrijskih socialistov« (Austrian Labour Club), ki je svojo dejavnost začel tudi publicistično propagirati z glasilom »London Information of the Austrian socialists in Great Britain« (kratko London-Information). Prva številka tega glasila je izšla januarja 1940, izhajalo pa je vsaj do srede leta 1946. Zadnja uporabljena številka je izšla 9. 6. 1946. Od leta 1942 dalje je bilo glasilo tiskano, izhajalo pa je izmenoma v angleškem in nemškem jeziku. »London Information« mi je služil kot pomemben del gradiva za to razpravo, čeprav mi je bil dostopen le tiskani del glasila. Kljub šibki bazi, ki jo je imel »Klub avstrijskih socialistov« (računamo, da je bilo leta 1940 v Veliki Britaniji okoli 35.000 avstrijskih emigrantov, od tega 450 socialistov samo v Londonu¹⁰), se vendarle ni odločil za pridobivanje novih članov. Želel je ohraniti zaprtost svoje skupine in se izogniti vsakemu sporu z drugimi emigrantskimi organizacijami, razen s komunisti. Tak položaj so avstrijski socialisti ohranjali do prihoda člana vodstva socialistične stranke v tujini Oskarja

⁷ Ibid, str. 83 in 85.

⁸ Ibid, str. 84 in Nečak, Avstrijska emigracija, str. 357.

⁹ Maiman, str. 32.

¹⁰ Friedrich Scheu, Die Emigrationspresse der Sozialisten 1938—1945, Wien 1968, str. 6—7.

Pollaka junija 1940. Ta se je sicer odločil za prihod v Veliko Britanijo zaradi prepričanja, da je London središče mednarodne politike in zaradi trdne vere, da se Velika Britanija nikoli ne bo predala, kaže pa, da tudi zaradi tega, da bi potegnil avstrijske socialiste v tako pomembni državi kot je Velika Britanija iz popolne izolacije. Zanimivo je, da je tu naletel na hud odpor drugega člana vodstva socialistične stranke v tujini, Karla Czernetza. Toda kmalu je dobil večino v Klubu avstrijskih socialistov in začel »prebujati« socialistično emigracijo. Zlasti zato, kot najdemo v literaturi, ker kot dosleden antikomunist ni mogel mirno opazovati vse močnejšega delovanja komunistov in tistih organizacij, kjer so komunisti imeli prevladujočo vlogo.¹¹

Aprila 1941 je ustanovil »Londoner Büro der österreichischen Sozialisten in Großbritannien« (London Bureau of the Austrian Socialists in Great Britain — Londonska pisarna avstrijskih socialistov v Veliki Britaniji). Na ustanovnem sestanku 24. 4. 1941 so sprejeli statut. V njem so poudarili, da ustanovljajo »Londonsko pisarno« zaradi nujnih političnih nalog avstrijskih socialističnih emigrantov v Angliji. Podčrtali so, da gre le za delovno izpostavo socialistične stranke v tujini, ki nima namena prevzeti vloge vodstva socialistične stranke v tujini in je njeno delovanje omejeno le na ozemlje Anglije; zagotovili, da »Londonska pisarna« ne bo sprejemala nobenih izjav, obvezujočih za celotno stranko in opozorili, da bo »Londonska pisarna« nadaljevala svojo politično dejavnost v okvirih statuta, če bi bilo v času vojne onemogočeno delovanje vodstva stranke v tujini oz. če bi z njim ne bilo mogoče priti v stik.¹²

Politično vodstvo »Londonske pisarne« sta po statutu prevzela oba člana vodstva stranke v tujini, Oskar Pollak in Karl Czernetz. Drugi člani so imeli le svetovalno funkcijo in so bili naslednji: Walter Wodak (edini, ki je nekaj časa deloval tudi v Avstrijskem centru, organiziranim pod komunističnim vplivom), Karl Ausch, Marie Jahoda (leta 1944 je odšla v ZDA), Wilhelm Rosenzweig, Alois Buttinger, Johann Svitanics in Franz Novy (za sindikate), Richard Strasser in kasneje Friedrich Keller in Johann Lenk.¹³ Grobo lahko rečemo, da je »Londonska pisarna« delovala le tako, da je iskala za vsako svojo odločitev kompromisno solucijo med obema članoma vodstva stranke v tujini. Tak način dela je veljal vsaj do reorganizacije »Londonske pisarne« čez dobro leto.

Istega leta, v začetku 1941, je bila v Londonu ustanovljena še ena organizacija, ki je tako tesno sodelovala z »Londonsko pisarno«, da ju je težko ločevati. Ustanovljena je bila »Deželna skupina avstrijskih sindikatov« (Landesgruppe der österreichischen Gewerkschaftler) kot del »Vodstva svobodnih

¹¹ Maiman, str. 82.

¹² Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes, Dunaj, E — 17884/2 (dalje: DÖW...).

¹³ Ibid. in Maiman, str. 89 — Po arhivskih dokumentih (DÖW E 17884/2, Pismo ustanoviteljev »Londonske pisarne avstrijskih socialistov«, »Vodstvu socialistične stranke v tujini« v New Yorku /Die Auslandsvertretung der österreichischen Sozialisten/ z dne 26. aprila 1941) so bili člani »Londonske pisarne« s posvetovalno funkcijo le Karl Ausch, Alois Buttinger, Marie Jahoda in Johann Svitanics. Ostale v razpravi navedene člane navaja Helene Maiman v citiranem delu delu na strani 89. Karl Ausch pa v članku »Das London-Büro der österreichischen Sozialisten«, v reviji »Die Zukunft« 1970, zv. 14, str. 17 navaja med člani s posvetovalno funkcijo tudi Franza Novyja.

sindikato v Avstrije v tujini«. V začetku je skupino vodil Johann Svitanics, od poletja 1942 pa je vodja »Vodstva svobodnih sindikatov Avstrije v tujini«, ki je prišel v Anglijo iz Švedske, Franz Novy. »Deželna skupina avstrijskih sindikatov« je posebej zanimiva zato, ker je bila to edina organizacija avstrijskih emigrantov, v kateri so bili včlanjeni tako socialisti kot komunisti. Tu je bila dana edina možnost neposredne konfrontacije obeh političnih skupin, ki sta se je sicer izogibali. Članstvo v sindikatih namreč ni bilo vezano na članstvo v stranki. Tako se je že kmalu po ustanovitvi te organizacije oblikovala močna komunistična frakcija, ki se je socialistično vodstvo sindikatov ni moglo znebiti drugače kot z izključitvijo.¹⁴

Avstrijski komunisti v emigraciji so ob napadu Hitlerja na Sovjetsko zvezo junija 1941 kljub temu poskušali pridobiti socialiste za enotno protifašistično fronto. Prvi predlogi so prihajali na socialistični naslov (Council of Austrians in Great Britain) že konec junija 1941. Med najpomembnejše gotovo sodi pismo komunista Hansa Winterberga, ki ga je poslal septembra 1941. V njem je Winterberg na široko povzel problematiko nujnosti sodelovanja. Uvodno je citiral julijsko (?) pismo avstrijskih komunistov »Londonski pisarni«, s katerim so se odzvali povabilu avstrijskih socialistov, objavljenem v »London Information«, po združitvi vseh sil v boju zoper nacizem. Toda, tako piše Winterberg, po šestih tednih čakanja komunisti še niso dobili odgovora na to pismo, čeprav so v njem pozdravili idejo po združitvi vseh sil in prosili, naj socialisti čim prej določijo kraj in čas, kjer bi se dogovorili o skupni akciji.¹⁵

V nadaljevanju pa ostro polemizira s stališči avstrijskih socialistov, ki po njegovem »filozofirajo (in zapravljajo dragoceni čas) o tem, kdo se ne sme boriti proti Hitlerjevemu fašizmu, kdo ne sme zastaviti življenja v tem boju, namesto, da bi združili vse protinacistične sile in jih povedli v boj«. ¹⁶ Zato je še enkrat ponovil predloge, ki so jih posredovali »Londonski pisarni«:

- »1. Mobilizacijo vseh Avstrijcev, ki so sposobni nositi orožje, v vojaško enoto. (Prepričani smo, da bo v tako enoto z navdušenjem stopil vsak Avstrijec, ki lahko nosi orožje, zato da bi se bojeval proti Hitlerju.
2. Popolna zavzetost (Einsatz) Avstrijcev pri vojni proizvodnji. (Določene omejitve, kot »Enemy Alien Status«, pomenijo oviranje te popolne zavzetosti).
3. Izvajanje take protihitlerjevske propagande, ki bo v Avstriji mobilizirala vse ljudske sile. (radio itd.)«. ¹⁷ O teh predlogih, pa tudi o kakršnihkoli predlogih s strani socialistov so se komunisti vsak čas pripravljali pogovarjati, je zapisal Winterberg. Toda socialisti na komunistične predloge niso pozitivno reagirali in nikoli niso našli skupnega jezika.

Maja 1942 je prišlo do reorganizacije »Londonske pisarne«. Na majski konferenci avstrijskih socialistov v Londonu, ki je bila sklicana zato, da bi razpravljali o vprašanju odnosa avstrijskih socialistov do Sovjetske zveze, so sprejeli tudi dopolnila k statutu »Londonske pisarne« iz leta 1940.

Prve štiri točke starega statuta (skupaj je bilo 7 točk), torej tiste, ki so govorile o načelnih zadevah (gl. str. 90 od opombe 11—12), so ostale iste.

¹⁴ Maiman, str. 89—90.

¹⁵ DÖW, E 17884/3.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid.

Dodali pa so še 12 točk, ki govorijo o organizaciji »Londonske pisarne«. Ta je bila opisana tako, da bi lahko dejavno pritegnila čim več aktivnih sil avstrijske socialistične emigracije v Veliki Britaniji. Oba predstavnika vodstva stranke v tujini sta bila še vedno središče odločanja in sta imela vodilni funkciji, le da so bile bolj podrobno določene njune naloge (čl. 9). Poleg njiju je novi statut predvideval še šest članov, ki jih izvoli tako imenovana delegatska konferenca (Delegiertenkonferenz) avstrijskih socialistov v Angliji (čl. 6). Delegatska konferenca naj bi bila tisto telo, s katerim naj bi razširili dejavnosti avstrijskih socialistov v Angliji. Sestavljena je bila iz 25 delegatov iz Londona, 20 delegatov iz podeželskih skupin »Kluba avstrijskih socialistov« in iz članov »Londonske pisarne« (čl. 11). Posebno vlogo je pri tem dobil London, saj je imela skupščina (Versammlung) londonskih članov »Kluba avstrijskih socialistov« enake politične naloge kot delegatska konferenca (čl. 15). Zadnji 16. člen pa je določal, da je uradno glasilo »Londonske pisarne« »London-Information der österreichischen Sozialisten in England«. ¹⁸ Najpomembnejše širše zastopstvo avstrijskih socialistov v Veliki Britaniji je bilo torej sestavljeno iz 25 članov in na skupščini londonskih socialistov 23. maja 1942 so bili izvoljeni naslednji delegati: D. J. Bach, Margit Czernetz, Adolf Eisler, Alfred Geiringer, Hans Hirsch, Bettina Hirsch, F. O. Keller, Alexander Klein, Franz Leinmüller, Jakob Linder, Alfred Magaziner, Trude Magaziner, Emil Maurer, Siegfried Mühlstein, Ida Mühlstein, Oskar Passauer, Marianne Pollak, Isidor Preminger, Claire Rosenzweig, Friedrich Scheu, Marie Schorm, Siegmund Seidenweg, Else Sternfeld, Emmerich Weismann in Henriette Werner. ¹⁹

Avstrijske socialiste v emigraciji je iz politične izolacije v Angliji potegnili še Moskvska deklaracija. Tudi oni so se novembra 1943 zavedli, da politična perspektiva njihove politične grupacije leži le v širokem povezovanju demokratičnih avstrijskih sil. Na drugi strani pa so kljub vztrajnem zanikanju lahko sledili vsestranskemu razvoju FAM. Že januarja 1943 so začeli razmišljati o ustanovitvi »Avstrijskega reprezentativnega komiteja« (Die Österreichische Vertretungskörperschaft / Austrian Representative Committee). ²⁰

Demokratično avstrijsko emigracijo so še nekajkrat po tem pozvali k skupnem nastopanju ²¹ na osnovi minimalnega programa, tj. skupne politične platforme. Ta je temeljila na zahtevi po popolnem uničenju sil osi in nacističnega režima; nepriznavanju anšlusa in izločitvi Avstrije iz nemškega rajha; vrnitvi suverenih pravic avstrijskemu prebivalstvu, ki so mu bile na silo odvzete, oblikovanje nove demokratične avstrijske republike, v kateri bodo izkoreninjene vse oblike fašizma in zagotovitev pravice samoodločbe za avstrijsko prebivalstvo. ²² Na osnovi tega minimalnega programa so se 9. novembra 1943 v Londonu zbrali predstavniki »Londonske pisarne«, »Svobodnih sindikatov«, »Demokratične unije« (organizacija meščanske, liberalne emigracije) in avstrijskih katolikov (krščanskih socialcev / Christlichsoziale) in ustanovili »Avstrijski reprezentativni komite«. Sestavljen je bil iz po dveh članov vsake skupine,

¹⁸ LI, 1. 6. 1942, št. 10, str. 1—3.

¹⁹ Ibid, str. 3.

²⁰ LI, 15. 1. 1943, št. 2, str. 1.

²¹ LI, 15. 6. 1943, št. 12; 5. 11. 1943, št. 19.

²² LI, 1. 8. 1943, št. 15, zadnja stran.

dva sedeža pa sta bila rezervirana tudi za predstavnike komunistične emigracije, ki pa se sestanka niso udeležili in so sploh odklonili sodelovanje v komiteju. Predsednik komiteja je postal predstavnik »Svobodnih sindikatov« Franz Novy, podpredsednika prof. Friedrich Hertz, predstavnik »Demokratične unije« in dr. F. Schneider, predstavnik krščanskih socialcev. Sekretar komiteja je postal predstavnik socialistov Oskar Pollak, poleg njega pa je socialiste predstavljal še drugi član vodstva stranke v tujini Karl Czernetz. Kot socialistične predstavnike lahko štejemo tudi predsednika Novyja in drugega predstavnika »Svobodnih sindikatov« Richarda Strasserja, katerega namestnik je bil Johann Svitanics. Že sestava »Avstrijskega reprezentativnega komiteja« nam priča, da je bil trdno v rokah socialistov in je pomenil neke vrste pendant »Free Austrian Movement«, ki je bil pod komunističnim vodstvom.²³

Na ustanovnem sestanku so navzoči potrdili osnovna načela že pred meseci objavljenega skupnega programa in ga še dopolnili, očitno pod vplivom zahtev moskovske deklaracije. Poleg boja zoper fašizem in osvoboditev avstrijskega prebivalstva izpod nemške nadoblasti so si v prvem členu izjave ustanovnega sestanka postavili za cilj sabotiranje nemških vojnih naporov in tudi pomoč silam Združenih narodov za doseg zmage nad Hitlerjevo koalicijo. V tretjem členu pa so še posebej zaznali potrebo po dobrem sosedskem sodelovanju, saj so zapisali, »da bo treba pripraviti Avstrijo za mednarodno sodelovanje s tistimi sosednjimi državami, ki se bodo soočale s podobnimi problemi pri organizaciji politične in ekonomske varnosti kot osnove za trajen mir.«²⁴ Vnaprejšnje priprave za povojno pogajanje s sosednjimi državami in izkazovanje dobre volje pri reševanju spornih mejnih (= gospodarskih) vprašanj med sosedi? Zunanjepolitično suverenost Avstrije je »Avstrijski reprezentativni komite« zaenkrat videl le (socialistom namreč še ni bilo jasno, kakšna naj bo povojna Avstrija in ali naj sploh postane samostojna država, op. p.) v sodelovanju Avstrije v splošni mednarodni organizaciji za ohranitev miru in varnosti, ki jo predvideva Moskovska deklaracija.²⁵ Z ustanovitvijo »Avstrijskega reprezentativnega komiteja« se je med socialističnimi emigranti osnovala tista njihova organiziranost, ki se ni spremenila vse do konca vojne.

II.

Avstrijska socialistična emigracija v Angliji je na napad in okupacijo Jugoslavije reagirala z izjavo,²⁶ ki pa nima datuma in je nisem našel v njenem glasilu »London-Information«. Iz besedila spomenice se da razbrati, da je bila sestavljena tik po napadu na Jugoslavijo, morda pa so jo sporočili javnosti prek britanskega radia. Izjava je polna lepih besed, pomilovanja in sočustvovanja z napadeno deželo in njenim prebivalstvom, t. j. delavstvom in kmeti, zgodovinskih reminiscenc, pa tudi strahu za usodo južnih avstrijskih dežel,

²³ LI, 15. 11. 1943, št. 22, str. 1 in Karl Ausch, Das London-Büro der österreichischen Sozialisten, Die Zukunft, 1970, zv. 14, str. 18.

²⁴ LI, 15. 11. 1943, št. 22, str. 1.

²⁵ Ibid.

²⁶ DÖW, E — 17884/1.

saj je »Hitler z napadom na Jugoslavijo pripeljal vojno neposredno na meje Avstrije«. ²⁷ Potem ko so v spomenici zapisali, da jih napad Hitlerja spominja na pomembne dogodke iz vojaške zgodovine (na vojno napoved habsburške monarhije Srbiji, ki je povzročila toliko gorja v letih 1914—1918, in na upor mornarjev v Kotorju, ki je pomenil znak, da prebivalstvo želi mir), so se lotili ključnih problemov avstrijsko-jugoslovanskih odnosov, v prepričanju, da se je Jugoslavija po prvi svetovni vojni rodila kot svobodna dežela in da bosta Avstrija in Jugoslavija po tej vojni spet svobodni. ²⁸

Socialisti so v spomenici poudarili, da je demokratična republika Avstrija mejna vprašanja z Jugoslavijo uredila s plebiscitom in je »od tedaj naprej živela z jugoslovanskim ljudstvom (Volk, op. p.) v dobrih sosedskih odnosih, z jugoslovansko manjšino na avstrijskih tleh pa v prijateljstvu«. ²⁹ Avstrijski socialisti v spomenici niso hoteli poznati nikakršnih sporov med obema državama v času prve avstrijske republike, za njih so bila rešena vprašanja, ki niso bila rešena ne za slovensko in hrvaško manjšino v Avstriji in ne za Jugoslavijo. Zato je tudi v prihodnje predvidevala le dobro in sporočala Jugoslaviji, da »v srcu avstrijskega naroda (Volk) živi danes le občutek prijateljstva do jugoslovanskega naroda... Kar je Hitler danes uničil, hočemo mi jutri ponovno zgraditi: prijateljstvo in sodelovanje med svobodnimi narodi (Völkern) Avstrije in Jugoslavije«. ³⁰

O Jugoslaviji socialisti v glasilu »London-Information« niso spregovorili do marca 1942. Takrat so v angleško pisani številki glasila objavili izvleček govora, ki ga je imel 8. februarja 1942 po britanskem radiu v slovenščini »direktor informacijskega oddelka jugoslovanske londonske vlade in opolno-močni minister pri poljski vladi, viden voditelj Slovenske ljudske stranke«, monsignor dr. Alojzij Kuhar. Kuharjevega govora, prevedenega v angleščino, avstrijski socialisti niso uporabili za izpopolnjevanje svojega vedenja o Jugoslaviji ali morda zato, da bi se prikupili jugoslovanski emigrantski vladi v njenih naporih za omejitev vpliva in pomena akcij odpora Jugoslavije, temveč so ga izrabili kot podporo svojim protihabsburškim stališčem. Monsignor Kuhar je namreč odločno zavrnil kakršnokoli sodelovanje z Otom Habsburškim in Habsburžani nasploh in poudaril, da pri njegovem narodu ni mesta za Habsburžane, ki so slovenski nacionalni sovražniki, s katerimi nočejo imeti nobene opravka. ³¹ »London-Information« je ta Kuharjev govor uporabil za napad na komunistično emigracijo, ki je v protifašističnem boju sodelovala tudi s predstavniki monarhistov, in zatrjeval, da gre za dokaz, kako povezovanje z monarhisti ne more koristiti ne Avstriji ne mednarodnemu protihitlerjevskemu sodelovanju.

Že v naslednji, aprilski številki »London-Information« so socialisti spet objavili podoben, oster, protihabsburški govor dr. Kuharja, ki ga je imel na londonskem radiu 11. marca 1942. To pot je dr. Kuhar govor zaključil s predlogom, da bi zaradi uničujoče vloge, ki so jo imeli Habsburžani v zgodovini

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ LI, 15. 3. 1942, št. 5, str. 4.

slovenskega naroda, morali moliti: »Gospod, odreši nas zla, da bi nas rešili Habsburžani.« Za Kuharja so bili Habsburžani enaki Hitlerju.³²

Tudi ta govor predstavnika londonske jugoslovanske vlade so avstrijski socialisti izrabili v kontekstu ostrih napadov na komunistično organizacijo emigrantov FAM. Članek so zaključili z mislijo, da lahko odločilne sile (mišljeni so socialisti) avstrijskega naroda dvignejo ljudstvo proti Hitlerju le »v imenu resnične svobode in ne v imenu goljufive (falsch) enotnosti z nadvojvodami.«³³

Avstrijska socialistična emigracija se je javno »zavedla« jugoslovanskega oz. slovenskega vprašanja spet sredi julija 1942. V članku »Our Slovene Brothers« je bralcem kratko poročala o genocidu nad Slovenci, posebej na Koroškem. Opozorila je angleško govoreče bralstvo, da nacisti vodijo tako imenovano »regermanizacijsko politiko« v deželah, kjer živijo Slovenci, in pri tem poudarila, da med te dežele sodi tudi avstrijska dežela Koroška. Zapisali so, da so nacisti pred kratkim izgnali iz okrajev Železne Kaple in Pliberka 4200 družin. Izgon so označili kot kriminal, ki so ga nacisti zagrešili nad Slovenci, ki so v demokratičnem plebiscitu po prvi svetovni vojni glasovali za Avstrijo in bili najbolj miroljubna manjšina. »Njen odnos do avstrijskega prebivalstva v času avstrijske republike je bil model prijateljskega sodelovanja na osnovi polnih in enakih demokratičnih pravic.«³⁴

Netočno prikazovanje položaja slovenske manjšine na Koroškem in s tem zavajanje javnosti temelji na odklanjanju priznavanja krivic, storjenih po prvi svetovni vojni, ko je bila Evropa razmejena brez upoštevanja etničnih meja. S tako politiko je popolnoma skladen človekoljubni zaključek sestavka: »Avstrijski socialisti, ne samo da protestiramo proti takšnemu divjanju, temveč obljubljam, da bodo, kolikor je v naši moči, krivice popravljene. Kar so nacisti razrušili, bodo avstrijski delavci in kmetje, ko bodo osvobojeni, obnovili — vključno z domovi naših prijateljev in bratov, delavcev in kmetov Slovenije. Mi in oni smo žrtve istega tlačitelja; tovariši smo v istem boju; tovariši bomo pri obnovi, ko pride zmaga.«³⁵ Avstrijska socialna demokracija tudi po vojni ni nameravala razpravljati o mejah. Zanj so bile južne avstrijske meje odločene in potegnjene že leta 1920. Ko pa jim bodo tuji bajoneti prinesli svobodo, bodo Slovencem, ki so jih šteli za razredne prijatelje, le pomagali zgraditi porušene domove. Nacionalna hotenja in želje manjšine ter sploh reševanje nacionalnega vprašanja v Avstriji niso bila vsebovana v viziji bodočnosti avstrijskih socialistov.

Neizbrušeni pogledi avstrijskih socialistov v emigraciji so se kazali tudi pri njihovih stališčih do (za Avstrijo) veliko pomembnejših političnih odločitev, kot je reševanje manjšinskega vprašanja. Ker v prvih letih vojne (do konca leta 1943) ni bilo popolnoma jasno, kaj nameravajo storiti zavezniki z Avstrijo po vojni, so vtakali v svojo politiko »čakanja na odrešitev = osvoboditev« svojevrstno, a za njih značilno vizijo povojnega položaja Avstrije. V januarju 1943 so jo avstrijski socialisti objavili tudi v svojem glasilu. V članku z naslovom »Hočemo novo demokratično avstrijsko republiko« (We want a new democratic

³² LI, 1. 4. 1942, št. 6, str. 5.

³³ LI, 1. 5. 1942, št. 8, str. 3—4.

³⁴ LI, 15. 7. 1942, št. 13, str. 4.

³⁵ Ibid.

Austrian republic) so med drugim zapisali: »Kot socialisti se borimo za popolno uničenje fašizma v kakršnikoli obliki; za stvaritev resnične ljudske republike; za **socialistično Avstrijo v socialistični Evropi.**«³⁶ (Podčrtal pisec.)

Še jasneje pa so avstrijski socialisti v emigraciji oblikovali svoje poglede na nacionalno osvoboditev v dokumentu avstrijskih socialističnih sindikatov julija 1943. V internem dokumentu (samo za člane »Londonske pisarne avstrijskih socialistov«) z naslovom »Politika zastopstva avstrijskih sindikatov v tujini« (Die Politik der Auslandsvertretung der österreichischen Gewerkschaften) so dali nesporno prednost »razrednemu« pred »nacionalnim«. V teh smernicah, ki se delijo na tiste za čas emigracije in tiste za čas takoj po padcu Hitlerja, so zastopali stališče, drugačno od vseh drugih socialističnih in nesocialističnih protinacističnih političnih grupacij v Evropi: »Avstrijski delavski razred danes mre, skupaj z drugimi delavskimi razredi Evrope, pod jarmom nacifašizma. Boj zoper nacifašizem v okupiranih deželah vodijo, vključno z delavskim razredom, na nacionalni osnovi. Ali je lahko cilj avstrijskega delavskega razreda omejen le na čisto nacionalno osvoboditev, to pomeni na ločitev od Nemčije? Naj se, oziroma se lahko, kot zastopniki avstrijskega delavstva uvrstimo brez-pogojno, ali pod pogojem, ki preprečuje socialni napredek Avstrije, v to **samo nacionalno bojno fronto?** Odgovarjamo z NE... Cilj avstrijskega delavskega razreda je torej **»demokratična socialistična Avstrija v demokratični socialistični Evropi.**«³⁷ Odprto so priznali, da je prišlo do preloma s komunisti v emigraciji zato, »ker nismo bili pripravljeni sprejeti njihovega nacionalnega patriotizma in se zavzemati za ‚neodvisno Avstrijo‘.«³⁸ Dvomili so v možnost obstoja »neodvisnih majhnih držav«, saj so zapisali: »Če bi bili zaradi okoliščin prisiljeni — z izjavo zavezniških vlad — v ‚neodvisnost‘, moramo jasno reči, da ‚neodvisnost‘ v širokem smislu, politično in gospodarsko mišljena, malim državam, kot je Avstrija, ni dana in ne bo dana.«³⁹

Tik pred moskovsko deklaracijo pozno poleti in jeseni 1943 so socialisti v emigraciji zagovarjali enaka stališča. Ko je Oskar Pollak jeseni 1943, malo pred objavo moskovske deklaracije, pripravil nekakšno izjavo »Londonske pisarne« o prihodnosti Avstrije, je zlasti poudaril, da ima avstrijsko ljudstvo s samostojnostjo trpke izkušnje. Zato, je zapisal Pollak, »ne more od Nemčije neodvisna Avstrija — enaka vsem drugim malim državam — polagati svojega upanja v obnovo ozke nacionalne suverenosti, torej v povratek v svet nacionalizma.«⁴⁰ Iz dokumenta je razvidno, da je Oskar Pollak zamenjal besedo »Unabhängigkeit« — neodvisnost s »Selbstständigkeit« — samostojnost, izjavo pa poimenoval »Kompromissvorschlag« — kompromisni predlog, kar kaže, da so bili med socialisti tudi taki, ki so imeli drugačno mnenje od prevladujočega »Pollakovega«. Zaradi opisanega prevladujočega mnenja med avstrijskimi socialisti ni čudno, da je bil njihov odnos do jugoslovanskega oz. slovenskega oz. avstrijskega nacionalnega vprašanja neizdelan in da so vso pozornost posvetili le razrednim vidikom bodoče ureditve v Avstriji in v Evropi. Do nacionalnih

³⁶ LI, 15. 1. 1943, št. 2, str. 1.

³⁷ DÖW, E — 17884/2.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ DÖW, E — 17884/2.

zahtev so zato imeli negativno stališče, saj »resnično neodvisnost in samoupravo vsakega naroda lahko zagotovi le velikodušna internacionalna rešitev«. ⁴¹

Toda mednarodno priznanje, tudi priznanje Anglije, so dobivala tista gibanja, ki so aktivno z orožjem v roki pomagala zaveznikom v boju zoper nacifašizem. Zato je bila dejavnost avstrijskih socialistov vse bolj usmerjena zoper ta gibanja v dokazovanju, da so ta gibanja nesprejemljiva zaradi njihove ideološke naravnosti. Na drugi strani pa so poskušali zmanjševati oziroma izničiti njihove uspehe pri aktivnem protinacističnem boju. V avstrijskih razmerah je to pomenilo ostre napade na komunistično usmerjeno Free Austrian Movement — FAM, v odnosu do Jugoslavije pa sejanje nezaupanja do osvobodilnega gibanja.

V prvi oktobrski številki »London-Information« leta 1943 najdemo obširno poročilo z naslovom »Neues vom Balkan« (Novo na Balkanu). Poročevalec poskuša orisati zlasti položaj v Jugoslaviji po kapitulaciji Italije. Iz poročila pa vejejo vse že prej opisane značilnosti socialistične medvojne politike. Razorožitev italijanskih divizij in uspehe »gverilskih enot« pripisujejo le zavezniškemu uspehom in poskušajo na ta način dokazovati pravilnost svoje politike čakanja, kajti »Nemčija nima zadosti vojakov, da bi zasedla ves Balkan, zadrževala gverilce in bila pripravljena na obrambo v primeru zavezniške invazije«. ⁴² Partizanskemu gibanju sicer priznava najpomembnejšo vojaško funkcijo v Jugoslaviji, vendar ga postavlja ob bok kvislinškim enotam, zlasti pa poudarja, da gre pri tem gibanju za »demokratične ljudske sile, mase kmetov in delavcev, idealistično in napredno mislečih izobražencev«. ⁴³ Nikjer ni niti z besedico omenjena komunistična vloga pri organiziranju in vodenju odpora, nepomembnost nacionalne komponente pri tem boju pa skuša poročevalec dokazati z opisom prestopanja nekdanjih italijanskih vojakov med partizane, s čimer so dovčerajšnji sovražniki postali zavezniki v boju proti skupnemu sovražniku nacizmu. Po mnenju člankarja to dokazuje, »kako dobro so borci za svobodo Balkana razumeli, zakaj gre v tej vojni«. ⁴⁴

Moskovska deklaracija pomeni prelom pri načrtovanju usode Avstrije po vojni, pa tudi v politiki avstrijske emigracije. Socialistična emigracija je o njej spregovorila v »London-Information« 5. 11. 1943. Odločitvi v Moskvi so avstrijski socialisti posvetili posebno izdajo svojega glasila. Objavili so izjavo, ki so jo oddajali po britanskem radiu, in na široko pojasnjevali deklaracijo. Komentarji so imeli strogo določene poudarke, ki niso zajemali celotne vsebine zavezniške izjave v Moskvi. Poudarjali so zlasti osnovno misel moskovske izjave, da bo Avstrija po vojni postala svobodna in neodvisna, ter tisti del izjave, ki govori, da je bila Avstrija prva žrtev Hitlerja. Pohvalili so se, da so se avstrijski delavci prvi v Evropi z orožjem v roki uprli fašizmu (februarja 1934 — kar pa nima nobene zveze z bojem proti nacizmu), niso pa zapisali tistega dela izjave, ki pogojuje uresničitev moskovske deklaracije: »Avstrijo opozarjamo, da nosi odgovornost zaradi sodelovanja v vojni na strani Hitler-

⁴¹ Ibid.

⁴² LI, 1. 10. 1943, št. 9, str. 3.

⁴³ Ibid, str. 3—4.

⁴⁴ Ibid, str 4.

jeve Nemčije, ki se ji ni mogoče izogniti, ter da bomo pri dokončnem urejevanju neizogibno upoštevali njen prispevek k lastni osvoboditvi.«⁴⁵

Moskovska deklaracija je postavila, prav zaradi pogoja, ki smo ga citirali zgoraj, avstrijsko emigracijo v popolnoma nov položaj. Toda medtem ko je komunistična emigracija že od začetka vojne vodila politiko podpore aktivnemu protinacističnemu odporu, so socialisti zavračali tako politiko. Komunisti so imeli zato prednost, socialisti pa so se morali hitro prilagajati novemu položaju. Konec leta 1943, v času po moskovski deklaraciji, je kazalo, da bodo komuniste zavezniki bolj upoštevali in da bodo bližje oblasti kot socialisti. Politični boj med obema najmočnejšima političnima grupacijama v emigraciji se je zato odvijal na ravni »priti oziroma ostatei na oblasti«. »Londonska pisarna« je moskovsko deklaracijo takoj in brezpogojno sprejela, morala pa se je tudi v praktični politiki opredeliti do osvobodilnega gibanja, ki je nastajalo v Avstriji in ki ga je politično podpirala komunistična FAM.

Proti moskovski deklaraciji se je postavil le del avstrijskih emigrantov v ZDA, ali bolj točno, tisti v New Yorku. Švedski del avstrijske emigracije pa se je veliko bolj kot londonski nagibal k sodelovanju in h kompromisom s komunisti. Zato so avstrijski socialisti v Angliji same sebe imenovali »centristi«.⁴⁶

»Zastopstvo svobodnih sindikatov« in »Londonska pisarna« sta sestavila izjavo, namenjeno avstrijskim delavcem. Možno je, da je bila prebrana prek BBC ali pa razpečevana na kakšen drugačen način. V »London-Information« je nisem našel. Izjava ni obširna, njena posebnost in različnost od citirane pisne, objavljene izjave, pa je v tem, da zavzema pomembno mesto tisti njen odstavek, ki govori o pogoju moskovske deklaracije za obnovo Avstrije. Tu je avstrijska socialistična emigracija jasno opisala moskovski pogoj in tudi dala neke vrste navodila avstrijskim delavcem, kaj naj storijo, da bo ta pogoj izpolnjen. Kljub resnosti položaja in nedvoumni zahtevi moskovske deklaracije pa socialisti niso zapustili osnovne smeri svoje politike čakanja na osvoboditev. Zapisali so: »Moskovska konferenca je prav tako jasno izrekla, da morajo Avstrijci za osvoboditev izpod nacističnega jarma prispevati svoj delež. Spominjajoč se velike moralne obveze, pričakuje Zastopstvo avstrijskih sindikatov v tujini, da se bo delavstvo Avstrije sedaj z vsemi silami zavzelo za hitri poraz Hitlerja, zmago zaveznikov in s tem prispevalo k lastni osvoboditvi. Prepričani smo, da bo avstrijsko delavstvo z nepremagljivo energijo, toda tudi s potrebno bistrostjo in previdnostjo uporabilo vsa sredstva za uničenje Hitlerjevega vojaškega stroja od znotraj.«⁴⁷

Sredi decembra 1943 (15. 12.) pa so socialisti namenili svojim somišljenikom zaupni »Memorandum o ilegalnem delu v Avstriji«. Na voljo mi je bil osnutek tega memoranduma z lastnoročnimi popravki Oskarja Pollaka. Za nas so posebej zanimivi tisti deli, kjer daje socialistična londonska emigrantska centrala smernice za protinacistično delovanje v Avstriji in v katerih ne najdemo pričakovane nasveta po povezovanju s koroškim partizanstvom, pa tudi ne

⁴⁵ Dušan Nečak, *Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki*, Ljubljana 1985, str. 17.

⁴⁶ DÖW, E 17884/3.

⁴⁷ Ibid.

želje po aktivnem oboroženem odporu, kar je zahtevala moskovska deklaracija. Potem ko so natančno obrazložili, zakaj se niso doslej zavzemali za aktivni protinacistični odpor, so ilegalnim socialističnim celicam v domovini svetovali, kako naj delujejo in predlagali, naj:

a) okrepijo poročanje izpostavam v tujini, da bi se te mogle pri zastopanju interesov avstrijskega delavskega gibanja in pri delu za bodočnost druge republike nasloniti na večje število zaupnih poročil iz domovine;

b) okrepijo stike tako v domovini, kakor tudi med domačim gibanjem in izpostavam v tujini;

c) organizirajo pripravo vidnih bojnih akcij, sabotaž nacističnega vojaškega stroja in pripravo sodelovanja z zavezniškimi enotami za čas, ko bodo le-te vkorakale na avstrijsko ozemlje;

d) načrtno pripravljajo prevzem vodstva lokalnih bojov in bojov v podjetjih s strani ilegalnih socialističnih in sindikalnih organizacij; pripravljajo koordinacijo takih bojov in pripravljajo ustanovitev ilegalnih socialističnih in sindikalnih deželnih central.⁴⁸

Istočasno pa je vodja avstrijske socialistične emigracije Pollak v Londonu napisal pismo sodrugu Whirlwindu v Avstrijo in v njem med drugim opredelil svoj in s tem socialistični pogled na osvobodilno gibanje, ki temelji na dvomu o njegovem obstoju in politični potrebi sodelovanja v njem:

»KP deluje proti ARK (Avstrijski reprezentativni komite) z domnevno ‚Osvobodilno fronto‘ (gre za ‚ÖFF‘, op. p.) v deželi. Kaže, da je to splošna usmeritev za vse dežele v obdobju zloma (nacifašizma, op. p.): nestrankarske formacije na osnovi tako imenovane narodne enotnosti pod neizrečenim komunističnim vodstvom — dejansko edina oblika, v kateri lahko imajo komunisti vodstvo, namreč, če sicer ‚ni nobene stranke‘. Da je treba tak načrt vzeti resno, se je pravkar pokazalo na jugoslovanskem primeru. Mislim, da ni izključeno, da bodo poskušali nekaj podobnega za našo deželo, čeprav tu ne bi smelo iti tako lahko kot v Jugoslaviji. To je eden od razlogov, zakaj bi tako rad imel točnejša poročila od doma (osebno smatram ‚Osvobodilno fronto‘ za prevaro) in zakaj smatram za tako pomembno krepitev našega dela.«⁴⁹

Slab mesec za tem, 6. 5. 1944, je Pollak dobil odgovor, ki je potrdil njegova izhodišča: »Verjetno pravilno predpostavljajš, da je tako imenovana ‚Osvobodilna fronta‘ v domovini le ‚sanjska slika‘. Jaz nič ne verjamem. Lepa hvala za tvoje izčrpno poročilo o KP in ARK. K tem dve stvari: Tvoje opozorilo na dogajanje v Jugoslaviji. Tudi jaz mislim, da naša tla niso ravno primerna. Toda manever bodo gotovo uporabili in vse, kar mi lahko storimo, je, da ‚smo na mestu‘.«⁵⁰

Avstrijski socialisti podobno kot komunisti niso ugotavljali pomembnejše aktivnosti »Avstrijske osvobodilne fronte«, vendar nasprotno od njih niso hoteli priznati in poročati o akcijah slovenske partizanske vojske in povezanosti avstrijskega odporiškega gibanja z jugoslovanskim. Obenem pa so se natančno zavedali pomena obstoja odporiškega gibanja za povojno usodo

⁴⁸ DÖW, E — 17884/3.

⁴⁹ DÖW, E — 17884/3.

⁵⁰ Ibid.

Avstrije. Znašli so se med kladivom in nakovalom lastne politične taktike in zahtev zaveznikov.

Ker sami očitno niso uspeli najti prodornejšega besedila, so pogled na problematiko aktivnega protinacističnega odpora in na pogoj zaveznikov, izražen v moskovski deklaraciji, prikazali z objavo članka iz züriškega socialnodemokratskega časopisa »Volksrecht«. Tudi ta socialnodemokratski časopis sredi decembra 1943 ni mogel najti avstrijskih borcev odpora, boja slovenskih ko-roških partizanov pa ni poznal ali pa ga ni hotel šteti v avstrijski protifašistični odpor. Zato je pisal, da so Avstrijci zavezniški pogoj (o njem najdemo tu prvi in edini zapis v »London-Information«) izpolnili s številnimi žrtvami nacističnih sodišč. Teh naj bi bilo po pripovedovanju švicarskega časopisa skoraj toliko kot v drugih evropskih okupiranih državah. Toda že sam član- kar se je zavedal šibkosti takih argumentov in je poskušal opravičevati po- manjkanje aktivnega protinacističnega boja z baje drugačnimi pogoji za razvoj le-tega. Zapisal je celo, da pogojev v Avstriji ni mogoče primerjati s tistimi v Jugoslaviji, saj je Avstrija sestavni del »tretjega rajha«, kjer nemške var- nostne službe lahko delujejo veliko bolj učinkovito kot v okupiranih deželah. Švicarski list je zatrjeval, da kljub temu v Avstriji ni umrl duh odpora, kar dokazuje oblikovanje socialističnega programa »za novo Avstrijo«. V nadalje- vanju objavlja ta program, vendar v njem ni govora o aktivnem odporu zoper nacizem.⁵¹

Čeprav javno avstrijski socialisti v tem času niso kdo ve kako poudarjali potrebe po aktivnem protinacističnem boju (komunisti so neprimerno močnejše pritiskali na avstrijsko javnost z zahtevo po oboroženem odporu), so se je interno zelo zavedali, obenem pa javno in zasebno poskušali lažno predstaviti komunistično propagando in njihove trditve o obstoju »Osvobodilne fronte« v domovini.

Ko je Oskar Pollak v začetku aprila (2. 4.) 1944 spet pisal sodrugu Whirl- windu, je hudo tarnal nad položajem v domovini: »Položaja v domovini ti ni treba opisovati: gledano od tukaj se zdi kot viseče stanje (Schwebezustand) — močno delujoči, celo eksplozivni razpoloženski elementi (Stimmungsele- mente), toda še nobene akcije. Mogoče je eksplozivni sploh napačna beseda, vse skupaj je, se zdi, bolj negativno razpoloženje, toda prehod k aktivnim oblikam je izredno težak... To viseče stanje v domovini deluje zaviralno na naš tukajšnji položaj in možnosti delovanja. To je krog, dokler se v domovini nič ne premakne, ne moremo mi tu močnejše prodreti; dokler nimamo mi tu nobenih možnosti, ki bi omogočale napredovanje, ne moremo veliko pomagati pri napredovanju razvoja v domovini.«⁵²

* * *

Nekaj mesecev po objavi moskovske deklaracije je bila socialistična poli- tična dejavnost v marsičem določena z iskanjem primernega odnosa do avstrij- skega odporniškega gibanja. V tem času se je oblikovala tista politika, ki je tudi v času po vojni pomenila osnovo na pogajanjih za sklenitev pogodbe o

⁵¹ LI, 15. 12. 1943, št. 24, str. 1.

⁵² DÖW, E — 17884/3.

Avstriji: kot žrtve aktivnega protinacističnega boja prikazati vse, ki jih je nacizem preganjal in so jih obsodila nacistična sodišča; dokazovati, da so glavna politična sila protinacističnega odporiškega gibanja socialisti; prepričevati, da so komunistični protifašistični borci le fikcija in izogibati se priznanja pomena in moči slovenskega partizanskega gibanja na Koroškem. Obenem so socialisti zastavili vse sile, da bi zavezniško javnost prepričali o jalovosti in nepotrebosti oboroženega protifašističnega gibanja v Avstriji. V ospredju socialistične emigrantske politike pa je bila misel, da morajo po vojni priti na oblast, saj imajo prednost pred konservativci in komunisti. Prvi so bili grobarji prve avstrijske republike, drugi pa so za avstrijsko prebivalstvo zaradi ideologije, ki jo zastopajo, nesprejemljivi. Toda prepričani so bili, da jih lahko ogrozijo le komunisti, na eni strani zaradi (vsaj poskusa) oboroženega protifašističnega odpora, na drugi strani pa zaradi velikega zaveznika, ki je stal za njimi.

V dokumentu brez datuma »Unterstützung für die Widerstandsbewegung in Österreich (Vorschläge für eine Politik)«, ki pa po vsebini sodi v čas po moskovski deklaraciji, najdemo vse prvine zgoraj opisane politike.⁵³ V njem poudarjajo socialisti (iz dokumenta ni jasno, ali gre za dokument Londonske pisarne ali kake njej sorodne organizacije), »da so aktivne ilegalne odporiške organizacije izključno organizacije delavstva — ilegalnih sindikatov, socialistične in komunistične organizacije. Sindikati in socialistična stranka so v za-vesti ljudi v Avstriji realno dejstvo.«⁵⁴ In dalje: »Naloga političnega vojnega vodstva bi morala biti krepitev in pospeševanje aktivnega ilegalnega odporiškega gibanja, opogumljati druge sloje, posebej kmete, in jih vzpodbuditi k aktivnemu boju.«⁵⁵ V zadnji alineji citiranega dokumenta so socialisti postavili še »nekoliko omiljeno« vizio povojnega razvoja Avstrije. Niso namreč za vsako ceno branili gesla »demokratična socialistična Avstrija v demokratični socialistični Evropi (Nemčiji)« in niso brez pomislekov odklanjali »nacionalne« komponente pri odporiškem gibanju, temveč so zahtevali: »Nobene-nega **enostranskega** omejevanja suverenih pravic avstrijskega naroda (Volk) in nobenega prisilnega določanja avstrijske zunanje politike, ne da bi povprašali prebivalstvo (Volk) v svobodnem in demokratičnem plebiscitu.«⁵⁶ Moskovska deklaracija je torej očitno prispevala k nekoliko bolj prilagodljivi in »nacionalni« politiki avstrijskih socialistov.

Trdno pa so vztrajali pri zavračanju trditev avstrijskih komunistov in njihovega zagotavljanja, da v Avstriji obstaja oborožen protinacistični odpor. Približno v enakem času, januarja 1944, sta nastala dva dokumenta, ki pričata o tem, kako so poskušali socialisti na vsak način prepričati javnost in angleško politiko, da je oborožen odpor v Avstriji le plod komunistične propagande. Prvi je bil objavljen v »London-Information« z značilnim naslovom »If a freedom front in Austria existed«, drugi pa je ohranjen v arhivu »Avstrijskega odpora na Dunaju« in ima naslov »The present state of the resistant movement in Austria.«⁵⁷

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ LI, 1. 1. 1944, št. 1, str. 3; DÖW, E — 17884/3.

V svojem glasilu so socialisti zapisali, da so od novembra 1942, ko so komunisti prek radia Moskva sporočili javnosti, da se je ustanovila »Osvobodilna fronta«, dobili iz domovine veliko poročil, vendar nobeno od njih niti z besedico ne omenja te organizacije oz. njene aktivnosti. Iz tega so sklepali, da take organizacije ni, ali pa je nepomembna, saj o njej ni v Avstriji slišati ničesar. Tak sklep jim je dopuščal še samozavestnejšo trditev ob zaključku članka: »Prava Osvobodilna fronta v Avstriji lahko zaživi samo ob podpori sindikatov in socialistične stranke. Temeljila bo na teh silah ali pa je ne bo.«⁵⁸ Zelo podobne argumente o neobstoju Ö. F. F. so socialisti uporabili tudi v dokumentu, ki ni ugledal luči sveta. Dodajajo le, da komunistična propaganda govori le o avstrijski partizanski dejavnosti na Koroškem, ob jugoslovanski meji, »toda to ni potrjeno. Ni izključeno, da v gorah tu in tam obstajajo majhne bande dezertirjev ali pa se lahko v bližnji prihodnosti pojavijo; gotovo pa je bila doslej njihova dejavnost zanemarljiva. Skratka: ne obstaja centralizirano vsenarodno odporiško gibanje in tudi ne količkaj pomemben oboroženi odpor.«⁵⁹ Avstrijski socialisti torej niso zanikali le »svojega« oboroženega odporiškega gibanja, temveč tudi slovenskega.

Trije voditelji avstrijske socialistične emigracije Czernetz, Novy in Pollak so opisano stališče predstavili neposredno tudi angleški politični javnosti. Dne 23. 3. 1944 so namreč prepričanje o neobstoju oboroženega odporiškega gibanja, zlasti komunistično usmerjene »Avstrijske osvobodilne fronte«, posredovali tudi »Mednarodnemu podkomiteju laburistične stranke« (Internationales Subkomitee der Labour Party). Angleškim socialistom so zatrjevali, da bi tako gibanje v Avstriji lahko obstajalo le, če bi se vanj vključili socialisti in socialistični sindikati.⁶⁰

O tem, da Ö. F. F. res ne obstaja, oziroma ni čutiti njenega delovanja, so avstrijski socialisti v Angliji dobili »zadnjo potrditev« iz ust jugoslovanskega generala sredi leta 1944. Ko je namreč general dr. Vladimir Velebit prišel v London kot predstavnik jugoslovanskega NOB in maršala Tita, se je pogovarjal tako z njihovimi predstavniki kot s predstavniki avstrijskih komunistov. Kaže, da je general Velebit v pogovorih z angleškimi zavezniki in predstavniki avstrijske emigracije govoril o jugoslovanskem odporiškem gibanju in njegovem vplivu ter pomenu v Avstriji (Koroški). To je bilo seveda v skladu z jugoslovanskimi političnimi interesi, vendar so imele njegove tovrstne izjave neposreden vpliv na politične razmere znotraj avstrijske politične emigracije. Objektivno so podpirali tisti del avstrijske politične emigracije — socialiste — ki je imel do zahtev Jugoslavije, utemeljenih tudi z odporiškim, narodno-osvobodilnim gibanjem (mejne korekcije s priključitvijo t. i. slovenske Koroške), izrazito negativen odnos.

Oskar Pollak je namreč v pismu Whirlwindu z dne 1. junija 1944 med drugim zapisal: »2. Položaj v domovini: Imeli smo pogovor z generalom Velebitom, zastopnikom maršala Tita, ki je bil poslan v London (glej priložen L. I.). Zelo prostodušno je potrdil to, kar govorijo naše informacije o položaju odporiškega gibanja v Avstriji in nikakor ni potrdil tega, kar trdi F. A. M. (Osvo-

⁵⁸ LI, 1. 1. 1944, št. 1, str. 3.

⁵⁹ DÖW, E — 17884/3.

⁶⁰ DÖW, E — 17884/2.

bodilna fronta, partizani, etc.). Isto je v obraz povedal predstavnikom F. A. M. kakor tudi angleškimi novinarjem in predstavnikom BBC.⁶¹

Tudi »London-Information« je posvetil obisku generala Velebita veliko pozornosti. Objavil je članek z naslovom »Friendship with Yugoslav democracy« kar prek treh strani. V njem hvali in povzdiguje jugoslovansko odporiško gibanje, se zavzema za sodelovanje z njim in podčrtuje življenjski interes obeh strani po obstoju svobodnih in demokratičnih držav Jugoslavije in Avstrije po vojni. Odločno, čeprav prikrito, pa postavlja dve stalnici avstrijske socialistične emigrantske politike: nobenega popravljanja meja in nobenega priznanja obstoja odporišstva na komunistični osnovi oziroma avtohtonega, slovenskega oboroženega NOB na Koroškem: pa čeprav prav ta čas deluje na Koroškem že 700 operativnih borcev. Zapisali so: »Demokratična avstrijska republika bo brez vsakega dvoma in ne da bi le za trenutek oklevala, vrnila Jugoslaviji slovenske pokrajine (mislijo na Gorenjsko in Štajersko, op. p.), ki jih je Avstriji priključil Hitler. Če bi ostalo kakršnokoli vprašanje o avstrijsko-jugoslovanski meji ali vprašanje manjšin v obeh državah, ga bodo pripeljali do miroljubnega in prijateljskega reševanja, če bosta obe deželi dejansko demokratični... Kot bo odporiško gibanje v Avstriji raslo, kot bo lahko vse bolj odkrito in se bo prilagajalo novim oblikam borbe, bo tudi sposobno doseči vojaško sodelovanje s partizani, ki delujejo na mejah Koroške in Štajerske. Naša resna želja je, da bi do tega sodelovanja prišlo čimprej.«⁶²

* * *

Od spomladi 1944 dalje so začeli avstrijski socialisti okrepljeno, intenzivno propagando prek londonskega radia. Skozi eter so pošiljali svojim somišljenikom apele in navodila za organiziranje odporiškega gibanja v domovini. Del teh pozivov so objavili tudi v »London-Information«. Tako delovanje naj bi prepričalo zaveznike, da se avstrijski socialisti trudijo izpolniti pogoj iz moskovske deklaracije, obenem pa naj bi s tem pasivizirali komunistično propagando. Najbolj jasno je opisal namen in vsebino teh pozivov sam Oskar Pollak v prej citiranem pismu Wihrlwindu 1. junija 1944: »Thomas (K. Czernetz, op. p.) je imel pred kratkim priložnost imeti pod psevdonimom tri predavanja v oddaji BBC ‚Za aktivno antinacistično opozicijo v Avstriji‘. Oddaja je bila namenjena neposredno našim ilegalnim tovarišem in v kateri je — v previdni obliki, v kakršni je treba govoriti kot emigrant ilegalcu — razvijal misli, ki jih poznaš iz njegovega memoranduma. Torej na liniji: Premislite, ali lahko preidete k aktivni obliki boja, hočemo vam pomagati, niste sami. Pri komunistih so ta tri predavanja sprožila posebno sovražno ščuvanje. Scholz (generalni sekretar »Austrian Centre« in vidni predstavnik FAM, op. p.) je napisal obrekljiv članek v ‚Zeitspiegelu‘ z naslovom ‚Schädlingspropagande‘ (Propaganda škodljivcev): Mi odvrčamo ljudi v domovini od boja, itd.«⁶³

Treba je podčrtati, da se propaganda avstrijskih socialistov vse do konca vojne ni bistveno oddaljila od »linije«, ki jo je zapisal Oskar Pollak, Czernetz

⁶¹ DÖW, E — 17884/3.

⁶² LI, 1. 6. 1944, št. 11, str. 5.

⁶³ DÖW, E — 17884/3.

je v pozivu socialistom v domovini 22. februarja 1944 svaril pred nepotrebniimi žrtvami; v govoru 3. marca 1944 je pozival, naj čimprej izgradijo ilegalne organizacije in uskladijo akcije, vendar je prepuščal odločitev o tem njim samim; v oddaji 21. marca 1944 pa jih je prepričeval, da so sabotaže veliko vrednejše od vojaškega boja in da je treba celo tedaj, ko bodo zavezniške enote že na avstrijskih mejah, aktivno delovati predvsem s sabotažami in hromljenjem vojaških transportov.⁶⁴ Govor, ki ga je pripravil predsednik avstrijskih socialističnih sindikatov in predsednik »Avstrijskega reprezentativnega komiteja« Franz Novy 18. avgusta 1944, je »London-Information« objavil v prvooktobrski številki istega leta. Sindikalistični poziv je bil odločnejši. Avstrijskim delavcem je svetoval, naj se zgledujejo po jugoslovanskih partizanih, francoskih delavcih, kmetih in izobražencih in naj ne čakajo, da bodo zavezniške armade končale »delo«. Zagotavljali so jim, da danes bolj kot kdajkoli velja geslo: nimamo izgubiti drugega kot verige!⁶⁵

Enako kot Czernetz pa je pozivala Schella Forster, in sicer v oddajah BBC septembra 1944.⁶⁶ Nov element v avstrijski socialistični propagandi pomeni šele poziv avstrijskim vojakom v nemški armadi na Balkanu z datumom 28. in 29. septembra 1944. To je bil namreč prvi poziv te vrste, poslan pa je bil tudi generalu Velebitu in Tanjugu s prošnjo za objavo. V pismu pozivajo socialisti vojake k dezertertstvu in k predaji zavezniškim armadam, med katere štejejo tudi jugoslovansko osvobodilno vojsko. Jugoslovanske enote posebej priporočajo: »Vojake jugoslovanske narodne vojske in partizani sestavljajo borci različnih narodov. Počutijo se solidarne z osvobodilnimi gibanji drugih dežel. So smrtni sovražniki nacistov: so sosedje in prijatelji svobodoljubnih, protinacističnih borcev, Avstrijcev. Saj vendar želite Avstrijo, ki bo živela s sosedi v prijateljestvu in miru.«⁶⁷

Prav tako nov korak avstrijske socialistične politike, tj. propagande, pomeni pozivanje komunistov k sodelovanju prvič po sredini leta 1943, ko so agitirali za ustanovitev »Avstrijskega reprezentativnega komiteja«. V pismu FAM jeseni 1944 vabijo komuniste v enotno fronto in želijo doseči akcijsko enotnost.⁶⁸ Neposrednega odgovora na to pisanje nimamo, pač pa vemo, da se komunisti temu pozivu niso odzvali, pa tudi angleško pisani dokument z naslovom »Austrian communists again refuse cooperation«, najbrž iz oktobra 1944, nam to potrjuje.⁶⁹ V tem dokumentu avstrijski socialisti citirajo in povzemajo svoja prizadevanja za doseg enotnosti vseh protinacističnih sil v Avstriji. Telegrami s takimi željami so namreč angleški socialistični emigrantje poslali Johannu Kopenigu v Moskvo, Juliusu Deutschu in prof. Hansu Kelsnu v ZDA, dr. Brunu Kreiskemu in Rupertu Buchbergerju na Švedsko. Prvi je bil predsednik CK KPA, drugi general socialističnega prepričanja, tretji pripadnik demokratske stranke, četrti vodja avstrijske socialistične zveze na Švedskem, peti pa

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Ibid in LI, 1. 10. 1944, št. 9, str. 1; Telegram podobne vsebine je za objavo v LI poslal K. H. Sailer iz New Yorka 13. 9. 1944 (DÖW, E — 17884/2).

⁶⁶ DÖW, E — 17884/3.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Ibid.

nekdanji avstrijski minister in konservativec. Vsi, razen komunistov, so pristali na sodelovanje. Socialisti so bili prepričani, da so komunisti odklonili sodelovanje zaradi tega, ker hočejo imeti izključno besedo pri organizaciji »World Movement« (širša oblika FAM).⁷⁰

Zato so socialisti nadaljevali z aktivnostjo in propagando, katere usmeritev so začrtali že spomladi 1944. V pozivih avstrijskemu prebivalstvu so vedno bolj poudarjali, da se zavezniške enote približujejo mejam Avstrije, da naj ne dovolijo uničenja Dunaja, zahtevali so, naj ustanavljajo lokalne komiteje, ki naj pomagajo zavezniškim silam z informacijami, priporočali sodelovanje pri lokalnih vojaških oblasteh in svetovali, naj pripravijo sezname nacistov, da bo mogoče po vojni čimprej odpraviti nacizem. Emigrantski socialisti v Angliji so pozivali socialiste v domovine, naj obnovijo socialistično stranko in svetovali avstrijskim delavcem, naj pozdravijo Rdečo armado. Skratka, do konca leta 1944 so stopnjevali propagandni pritisk na somišljenike v domovini s tem, da so od njih zahtevali tiste oblike ilegalnega delovanja, ki bodo po vojni omogočile najhitrejši prevzem oblasti in utrdile položaj socialistov v novi državi.⁷¹

Najbrž je za avstrijske socialiste v Angliji pomenil neke vrste šok dokument, datiran 5. oktobra 1944, ki ga je pripravila ameriška vojaška obveščevalna služba — »Office of strategic services«.⁷² V poglavju »Austrian Partisan Movement« so namreč zapisali, da na jugu Avstrije, na Koroškem, obstaja partizansko, protinacistično gibanje ter opisali njegov obseg in politično usmerjenost: »Številna poročila o partizanski dejavnosti v južni Avstriji jasno kažejo, da se pod vodstvom jugoslovanskih partizanov počasi oblikuje podobno avstrijsko gibanje. O dejavnosti partizanskih skupin v južni Avstriji ni nobenega dvoma... Ni mogoče reči, kakšno vlogo igrajo avstrijski partizani pri teh dogodkih, toda težko bi bilo še dvomiti, da so aktivni. Mlad študent medicine na Dunaju trdi, da gredo mladi Avstrijci v znatnem številu »nach Kärnten«, da bi se pridružili partizanom... Pod vodstvom avstrijske komunistične partije so bile skupine Avstrijcev poslane v Slovenijo, da bi se borile in delale s slovenskimi enotami na območju Koroške... avstrijske partizanske dejavnosti so nedvomno komunistične po inspiraciji. Zdi se nesporno, da aktivisti gibanja, sestavljenega iz Avstrijcev, ki nočejo služiti v Wehrmachtu, iz dezertarjev, iz tujih delavcev in iz drugih protinacističnih elementov, pod vodstvom Komunistične partije Avstrije, odhajajo v Slovenijo, kjer jih slovenski partizani urijo, da bi postali jedro avstrijskega makija, ki se počasi oblikuje.«⁷³ Konec leta 1944 je bilo torej nedvomno napisano, da aktivni, oboroženi, protinacistični odpor v Avstriji obstaja le na jugu dežele in ga sestavljajo slovenski partizani in avstrijski komunisti.

Avstrijski socialisti so se morali tudi v praksi, tj. propagandi, prilagoditi temu spoznanju. V pismu Oskarja Pollaka in Karla Czernetza tovarišem v domovini z dne 12. oktobra 1944 lahko še zasledimo prve znake nove politike. Zapisala sta: »Vsako možno tehnično, vojaško in politično sodelovanje s komunističnimi in drugimi komaj nastalimi ilegalnimi borbenimi organizacijami

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ LI, 1. 10. 1944, št. 20, str. 1; LI, 1. 12. 1944, št. 23, str. 1.

⁷² DÖW, E — 17884/1.

⁷³ Ibid.

je zaželjeno, vendar je politično nujno obvarovati samostojni obstoj socialističnih organizacij.«⁷⁴ V istem pismu pa zasledimo še en poudarek, ki doslej ni bil posebno intenzivno navzoč. Pollak in Czernetz poudarjeno svetujeta in priporočata svojim somišljenikom, naj na vse načine pomagajo Rdeči armadi in naj ji na vseh mestih kažejo svoje prijateljstvo. Očitno sta se zavedala, kaj bo ta sila pomenila za nadaljnjo usodo Avstrije, pa tudi za položaj socialistov v odnosu do komunistov v prihodnji drugi avstrijski republiki.

Po dolgem času so se avstrijski socialisti v Angliji v tem prelomnem času odločili, da spet prosijo za pomoč dr. Alojzija Kuharja. Dne 14. oktobra 1944 je imel ta Slovenec dolg govor na BBC. Govor je bil namenjen Avstrijcem, objavljen pa je bil v »London-Information« 1. novembra 1944.⁷⁵ Kuhar je imel zelo domoljuben protinacistični govor in njegovega izvajanja ne moremo uvrstiti med probelogardistično propagando. Med drugim je povedal: »Če je že smrt neizbežna, bomo katoliški Slovenci raje častno umrli v boju za božjo pravico posedovati domovino in jo ljubiti, kakor da bomo pomagali sovražniku. Toda vemo, da bomo živeli. To, kar, avstrijski sosedje, sedaj od vas zahtevam, je, da pomagate našim ljudem v njihovem osvobodilnem boju.«⁷⁶ Očitno naj bi tudi dr. Kuhar pomagal pripraviti avstrijsko prebivalstvo, da se v čimvečjem številu odzove protifašističnemu boju.

Avstrijskim socialistom ni preostalo drugega, kot da priznajo obstoj in delovanje aktivnih protifašističnih borcev v Avstriji. Oskar Pollak je to storil že v pismu Richardu Strasserju 7. 11. 1944. Ni še mogel odkrito priznati, da gre za pretežno slovenski odpor, pa tudi ne popolnoma zanikati svojih prejšnjih stališč. Ko priznava delovanje odporniškega gibanja, zatrjuje, da so socialisti zavračali trditev o obstoju »Osvobodilne fronte« zato, ker komunisti niso jasno povedali, da gre za njihovo organizacijo, temveč so se skrivali za tem imenom. Dobesedno pa je zapisal tole: »Naše stališče, ki ti ga sporočam v soglasju z Londonsko pisarno, je: Po tem poročilu (gre za poročilo komunista Williija Scholza o delovanju osvobodilne fronte objavljenem v nekem združenem časopisu op. p.) obstaja v Avstriji ilegalna organizacija, ki se imenuje Osvobodilna fronta, in je popolnoma komunistična organizacija, ne pa »nadstrankarska« organizacija, sestavljena iz zastopnikov vseh strank, za kar se izdaja in kot je bila Osvobodilna fronta tu predstavljena.«⁷⁷ Pollak je torej poskušal prepričati Strasserja, da je bilo njihovo odklonilno stališče do »Osvobodilne fronte« pogojeno z dejstvom, da komunisti niso hoteli priznati vodilne vloge v njej.

V časopisju so socialisti vse bolj mislili na prihodnost. V prvi številki »London-Information« iz leta 1945 so objavili članek Juliusa Deutscha, ki med drugim zahteva za Avstrijo nevtralni status po vojni.⁷⁸ V članku »Austrias frontier« v isti številki »London-Information« pa so razpravljali o bodočih mejah.⁷⁹ Pripravljeni so bili takoj vrniti vse ozemlje, ki ga je priključil Hitler, zahtevali vrnitev Južne Tirolske, koroška meja pa je bila za njih dokončna,

⁷⁴ DÖW, E — 17884/3.

⁷⁵ Ibid in LI, 1. 11. 1944, št. 20, str. 3—4.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ LI, 1. 1. 1945, št. 1, str. 3.

⁷⁹ Ibid.

saj je bila pridobljena s »pravičnim plebiscitom«. »Majhna manjšina« slovensko govorečih ljudi uživa, po mnenju člankarja, »popolne in enake demokratične pravice«. V tem članku so avstrijski socialisti prvič v časopisju jasno priznali slovenske partizane, pa tudi avstrijsko komunistično gibanje. Vendar ju omenjajo v tistem delu, kjer zavračajo jugoslovansko zahtevo po spremembi meje, ki jo jugoslovanski predstavniki utemeljujejo ravno z obstojem in cilji tega gibanja. Podobno kot avstrijsko-italijansko mejo bi radi avstrijski socialisti popravili tudi avstrijsko-madžarsko mejo, saj so zatrjevali, da Ōdenburg/Sopron pomeni naravno prestolnico Gradišćanske. Članek so zaključili takole: »Demokratična Avstrija se bo kmalu sporazumela z demokratično Italijo o Južni Tirolski, z demokratično Jugoslavijo o koroški meji, z demokratično Madžarsko o Ōdenburgu. Naj vsi ti primeri pridejo pred mednarodno arbitražo potem, ko se bo o tem izreklo prizadeto prebivalstvo.«⁸⁰

Socialisti so bili torej pripravljene tvegati celo ponovni plebiscit na južnem Koroškem, da bi dobili možnost priključitve ozemlja naseljenega z nemško govorečo narodno manjšino v Italiji in na Madžarskem. Tudi v drugi številki »London-Information« 1945 najdemo obširen članek, ki govori o bodočnosti Avstrije — »The status of Austria«.⁸¹ V glavnem gre za analize določil moskovske deklaracije, rdeča nit razpravljanja pa je dokazovanje nedolžnosti Avstrije pri sodelovanju z nacizmom in prikazovanje Avstrije kot prve žrtve nacizma. To dokazovanje in prikazovanje temelji na doktrini, ki so jo Avstrijci po vojni uporabljali v procesu denacifikacije. Socialisti so namreč interpretirali prve besede moskovske deklaracije »Avstrijo opozarjamo«, v pomenu »Avstrijce opozarjamo«. Poskušali so torej zvaliti krivdo na »grde posameznike«, s katerimi je treba obračunavati, državna struktura, politika in največji del prebivalstva pa je nedolžna žrtev nacistov. Da ni bilo tako, priča ne samo nabito poln Trg junakov (Heldenplatz) na Dunaju in ovacije Hitlerju ob prihodu v glavno mesto »Vzhodne marke« leta 1938; popolna nacistična oblastna struktura v Avstriji, ki je bila sestavljena iz Avstrijcev in ne iz Nemcev in zanemarljivo šibko avtohtono odporniško gibanje, temveč tudi okupacijski aparat v Jugoslaviji, ki je bil večinoma sestavljen iz Avstrijcev. Res je, kar pravijo v članku emigrantski socialisti, da so avstrijski vojaki sodelovali v nemški vojski skupaj z »Belgijci, Čehi, Nizozemci, Francozi, Luksemburžani, Poljaki, Rusi, Jugoslovani itd.«, toda vsi ti narodi so se mnogo številčneje priključili odporniškemu gibanju v njihovih deželah in niso tvorili okupacijskega aparata. Res je tudi, da Avstrija ni imela vlade, na katero bi bila lahko naslovljena moskovska deklaracija, prej naštete države pa so imele svoje protinacistične vlade, bodisi v izgnanstvu ali pa v ilegali doma. Taka avstrijska politika po vojni je vodila v slabo izvedeno denacifikacijo, saj so »grdi posamezniki« na obtožbe odgovarjali z »ni me bilo poleg«.⁸² Zanimivo pa je, da so v tem članku socialisti sicer posvetili celo podpoglavje »avstrijskemu odporu«, toda niti z besedo niso omenili delovanja partizanov na jugu države, pa tudi ne ustanovitve avstrijskih partizanskih bataljonov v Jugoslaviji.⁸³ Da

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ LI, 15. 1. 1945, št. 2, str. 2—4.

⁸² Ibid, str. 3.

⁸³ Ibid, str. 4.

o tem niso bili obveščeni, ni mogoče verjeti, saj se je komunistična avstrijska emigracija v Angliji o tem na široko razpisala, pa tudi drugi viri informacij so jim bili gotovo pri roki.

V »London-Information« so objavljali tudi članke, ki so izšli v angleških časnikih in so govorili o bodočnosti njihove domovine,⁸⁴ dokler niso marca 1945 tudi sami poročali in spregovorili o partizanih in avstrijskih bataljonih.⁸⁵ V krajšem članku z naslovom »News from the Austrian Resistance« so poročanje o delovanju partizanskih enot utemeljevali s tem, da je o njih pisal »Völkischer Beobachter«. Ta je omenil delovanje partizanov v okolici Celovca. »London-Information« pa je potrdil delovanje partizanov na jugu države, na Koroškem in južnem Štajerskem in nadaljeval: »Dejansko so ta okrožja na južni meji Avstrije edina območja, kjer je možen stik z delom zavezniških sil — jugoslovansko partizansko armado — in kjer očitno po kapljicah prihaja orožje do nekaj skupin avstrijskih odporikov in dezertarjev, ki jim sicer na žalost primanjkuje orožja in opreme.«⁸⁶ Ne glede na to, da je avstrijska socialistična emigracija minimizirala partizansko delovanje na Koroškem, pa vedarle to pomeni prožnejše prilagajanje dejanskim okoliščinam v domovini. V ta kontekst sodi tudi omemba ustanovitve avstrijskega partizanskega bataljona (ustanovljen 24. 11. 1944 v Beli Krajini na predlog sekretarja KPA Franza Honnerja in na ukaz Glavnega štaba NOV Slovenije). Socialisti so pozdravili to ustanovitev, »čeprav se zdi, da je ta bataljon sestavljen delno iz Slovencev iz avstrijskega ozemlja.«⁸⁷ Ko pa so se tik pred koncem vojne začeli kazati prvi znaki protinacističnega odpora tudi drugod v Avstriji, tj. na Dunaju, so njihovi aktivnosti posvetili obširen članek na prvi strani »London-Information«. V članku »05 is active« so popisali od dneva do dneva nekaj (4) oboroženih spopadov z nacisti in demonstracijo žena pred veliko dunajsko pekarno Anker.⁸⁸ Tako kot v časopisju prej, so tudi zdaj močno poudarjali žrtve Gestapa in takoimenovanih »ljudskih sodišč« (Volksgericht) pred katerimi so nacisti sodili svojim nasprotnikom.

Obenem so se emigrantski socialisti dokončno zavedli, da morajo za vsako ceno doseči, vsaj ob koncu vojne, nekakšno enotnost v zametkih odporiškega gibanja. Prvi korak k temu je bilo priznanje vloge komunistov. V isti številki »London-Information« (1. 4. 1945) so socialisti zapisali, da so komunisti zelo povečali svojo vlogo od časa pred letom 1934, ko so bili nepomembna skupina. Podprli so njihov aktivni nastop v protinacističnem boju, vendar tudi podčrtali, da so v tem boju izgubili veliko pomembnih moči in da zato njihove politične moči ni mogoče primerjati s socialistično ali katoliško.⁸⁹ Drugi korak pa je bil storjen z javnim priznanjem »Avstrijske osvobodilne fronte«. V članku z naslovom »A united resistance movement« so v sklepu zapisali: »Politični voditelji na Dunaju vedo, da obstaja organizacija, ki se imenuje »Avstrijska osvobodilna fronta« v južnem delu Štajerske in na Koroškem — to je na ob-

⁸⁴ LI, 15. 2. 1945, št. 2—4.

⁸⁵ LI, 15. 3. 1945, št. 6, str. 4.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ LI, 1. 4. 1945, št. 7, str. 1.

⁸⁹ Ibid.

močju, kjer prevladuje vpliv jugoslovanskih partizanov... in ni dvoma, da Avstrijci močno zamerijo jugoslovanskim zahtevam po avstrijskem ozemlju. Obstajajo dokazi, da to vodi celo do razhajanj znotraj skupin, ki tam delujejo: znan je vsaj en primer, ko je prišlo do boja med avstrijskimi in slovenskimi makiji v okrožju Feistritz-Rosenbach (Bistrica v Rožu — Področca) — posledica je bila, da so kraj znova zavzeli nacisti.«⁹⁰

Vojna se je bližala h koncu in socialisti so torej mislili samo še na povojni prevzem oblasti. Ni več dobrikanja in priseganja prijateljstva sosedom, pa tudi ne več odklanjanja sodelovanja s komunisti. Začutili so, da jih bodo zoper jugoslovanske zahteve podprli zlasti zahodni zavezniki in da morajo za pomiritev Sovjetske zveze najti skupni jezik s komunisti, pa čeprav na minimalni osnovi.

Zato ni čudno, da sta Oskar Pollak in Karl Czernetz v zadnjih dneh vojne dobila iz domovine nepodpisano pismo, v katerem so opisani prvi stiki s komunističnim odporniškim gibanjem, kar dokazuje, da socialisti niso ostali le pri besedah: »Za Oskarja in Franza, stik s P. O. N. (Provisorisches österreichisches Nationalkomitee — Začasni avstrijski narodni komite op. p.) je vzpostavljen. V njem je naš zastopnik H... b, Kat.(oliški): V... es, Liberal.(ni): M... er. Kakih 10 makijcev je v zvezi s P. O. N. Slabo oboroženi in oblečeni. Pošiljka sledi (erfügt op. p.) kmalu, kot sem sporočil včeraj. Akcija v cca... dneh. Komunistično gibanje šibko, tudi odklonilno P. O. N. Naše odporniško gibanje se imenuje F. F. O. (Freiheitsfront Österreichs, Osvobodilna fronta Avstrije) kom(unistično) Ö. F. F. (Österreichische Freiheitsfront/Avstrijska osvobodilna fronta). H... b trdi, da ima na Dunaju cca 60.000 organiziranih socialistov. Vzdušje v Av(striji) — pro F. Strah pred r(evolucijo). Moj prihod je pričakovan z več strani.«⁹¹

Strah pred revolucijo v Avstriji je bil odveč, pa tudi na prvih povojnih volitvah 25. novembra 1945 komunisti še zdaleč niso dosegli tistega uspeha, ki so se ga nadejali sami in njihova zaveznica Sovjetska zveza. Socialisti so postali druga najmočnejša stranka v državi, marsikateri od socialističnih emigrantov je ostal še dolgo po vojni v Angliji, kjer je postalo najpomembnejše njihovo delo boj za zavrnitev jugoslovanskih zahtev za spremembo meje.⁹² »London-Information« je zelo aktivno sodeloval v tem boju in objavljajl članke, ki so zavračali jugoslovanske zahteve.⁹³ Poleg tega pa je vodstvo avstrijskih socialistov v Angliji skrbelo še za repatriacijo. Poleti leta 1946 so bili v Angliji še naslednji člani vodstva Kluba avstrijskih socialistov: »Karl Ausch, G. Danneberg, Hans Dub, Luise Dub, Fischenbach, Max Grünwald, Bettina Hirsch, Max Hirsch, Linder, Mühlstein, Weismann, (Walter op. p.), Wodak, Linder, Lotte Winter, Alfred Magaziner.«⁹⁴ Repatriacija se je vlekla, zanimivo pa je mnenje

⁹⁰ Ibid, str. 4—5.

⁹¹ DÖW, E — 17884/2, Imena so bila zbrisana v originalu oz. pri fotokopiranju originala. Dopolnila v oklepaju, razen prevodov nazivov odporniških gibanj, so avtorjeva.

⁹² Množice dokazov za to najdemo med drugim tudi v knjigi: »Diplomatie zwischen Parteiproporz und Weltkonflikt, Briefe, Dokumente und Memorandumen aus dem Nachlass Walter Wodaks 1945—1950, Salzburg 1980.

⁹³ Npr. LI, 1. 6. 1945, št. 12, str. 7.

⁹⁴ DÖW, E — 17884/2.

dveh avstrijskih vojnih ujetnikov Kaliwode in Schramayrja, ki sta leta 1946 v pismu »Klubu avstrijskih socialistov« zapisala: »Pri repatriaciji je zraven cela množica nacistov, antinacisti pa so zapostavljeni.«⁹⁵

Avstrijski socialisti so po vojni pozabili na svoje geslo »demokratična socialistična Avstrija v demokratični, socialistični Evropi« in postala ena tistih političnih sil, ki je sooblikovala idejo o »avstrijski naciji«.

Dušan Nečak:

**DIE ÖSTERREICHISCHE SOZIALISTISCHE EMIGRATION WÄHREND DES
2. WELTKRIEGES UND IHRE HALTUNG ZUR »JUGOSLAVISCHEN FRAGE«**

Zusammenfassung

Der vorliegende Artikel ist eine Fortsetzung der Untersuchung »Die österreichische Emigration 1941—1945 und die Jugoslawische Frage«, erschienen in der Zeitschrift ‚Zgodovinski časopis‘ 1981 Nr. 4, S. 355—370. Es ging darin um die österreichische kommunistische Emigration in Großbritannien und in der Sowjetunion; die vorliegende Studie beschäftigt sich mit der sozialistischen Emigration in Großbritannien und ihrer Haltung zur Jugoslawischen Frage und zur Wiederherstellung Österreichs. Der erste Teil umfaßt eine kurze Schilderung der Organisationsstruktur und der Tätigkeit der sozialistischen Emigration in Großbritannien, der zweite, umfangreichere Teil behandelt deren Standpunkt zur angeführten Thematik. Der Terminus »Jugoslawische Frage« steht hier für die ganze Problematik Jugosloven — jugoslawischer, insbesondere slovenischer nationaler Befreiungskampf — Kärntner Slovenen. Diese drei Fragen werden in unmittelbarem Zusammenhang gebracht mit den Vorstellungen der sozialistischen Emigration über das Nachkriegsschicksal Österreichs.

Die Sozialistische Emigration in England bestand in erster Linie aus jenem Teil Sozialdemokratie, der sich »Revolutionäre Sozialisten« nannte und Österreich erst nach dem Anschluß verlassen hatte; ein kleinerer Teil waren auch Sozialisten, die schon nach den Februarkämpfen 1934 das Land verlassen mußten. Nachdem sich nach der Eroberung Frankreichs 1940 der Großteil der sozialistischen Parteiführung im Ausland aus Paris in die USA absetzte, gewann die Emigrantengruppe in Großbritannien unter der Führung von Karl Czernetz und Oskar Pollak immer mehr an Bedeutung. England wurde zum Zentrum der sozialistischen Emigration. Anfang 1940 wurde dort der »Klub österreichischen Sozialisten in Großbritannien« gegründet, der jedoch bis zur Ankunft von Czernetz und Pollak in ziemlicher Isolation blieb. Nach ihrer Ankunft verstärkten sich die Aktivitäten des Klubs. Im April 1941 folgte die Gründung des »Londoner Büros der österreichischen Sozialisten in Großbritannien«, dessen Presseorgan »London — Information« als wichtige Quelle für die vorliegende Arbeit diente. Neben dem Londoner Büro formierte sich 1941 noch eine zweite sozialistische Organisation, nämlich die »Landesgruppe der österreichischen Gewerkschaften«, die ihre Tätigkeit in enger Verbindung mit dem Londoner Büro entfaltete. Angeführt wurde diese Gruppe von Johan Svitanics, später auch von Franz Novy, einem Mitglied der Parteiführung, der aus dem schwedischen Exil nach London gekommen war.

Ein wesentliches Charakteristikum der österreichischen sozialistischen Emigration war ihr strikter Antikommunismus. Aus diesem Grunde kam es auch zu keiner Zusammenarbeit mit der zweiten wichtigen Emigrantenorganisation FAM — Free Atrian Movement, die von Kommunisten angeführt wurde. Erst unter dem Ein-

⁹⁵ Ibid.

druck der Bestimmungen der Moskauer Deklaration änderten die Sozialisten ihre Haltung in bezug auf die Zusammenarbeit mit anderen Gruppen, die Kommunisten eingeschlossen. Trotzdem ging am 9. November 1943 die Gründung des »Österreichischen Repräsentativkomitees« ohne kommunistische Beteiligung über die Bühne. Damit war jene Organisationsstruktur geschaffen, die sich bis zum Ende des Krieges nicht mehr ändern sollte.

Die Haltung der österreichischen sozialistischen Emigration zur »Jugoslavischen Frage« ist gekennzeichnet durch die sehr späte Anerkennung der jugoslavischen und damit auch der slovenischen Widerstandsbewegung in Kärnten (erst im Jahre 1945), die Ablehnung jeglichen Anspruches Jugoslawiens auf den von den Slovenen besiedelten Teil Kärntens, sowie durch das relativ starke Eintreten für gutnachbarliche Beziehungen zu Jugoslawien, auch wenn dieses kommunistisch werden sollte. Was aber die Zukunft Österreichs nach dem Kriege betrifft, so waren die Sozialisten bzw. deren Führung, bis zur Moskauer Deklaration fest davon überzeugt, daß Österreich nicht mehr als selbständiger Staat wiedererstehen sollte; was ihnen vorschwebte war ein »sozialistisches demokratisches Österreich in einem sozialistischen, demokratischen Europa (Deutschland)«. Aus diesem Grunde gab es keine Unterstützung ihrerseits für den aktiven bewaffneten Widerstand; vielmehr forderten sie von ihren Gesinnungsgenossen in der Heimat äußerste Vorsicht und die Vorbereitung auf die Übernahme der Macht nach dem Kriege. Erst nach der Moskauer Deklaration paßten sie ihre Politik den Wünschen der Alliierten nach Wiederherstellung Österreichs an und propagierten dies auch. Gegen Ende des Krieges betonten sie zunehmend die Notwendigkeit des aktiven Widerstandes, wie es eben in der Moskauer Deklaration gefordert wurde. Unmittelbar vor Kriegsende rieten sie sogar zur Zusammenarbeit mit den Kommunisten, dies aber wohl aus Angst vor einer Revolution und vor der Macht, die die Kommunisten mit Hilfe der Sowjetunion erringen könnten.

Die Sozialisten setzten ihre Tätigkeit in London noch nach Kriegsende fort, und zwar kümmerten sie sich um Probleme der Repatriierung, sie bekämpften aber auch an Ort und Stelle die jugoslavischen Forderungen in bezug auf Kärnten.

Die Parole von der Zukunft Österreichs im Rahmen eines demokratischen Deutschland geriet nach dem Krieg bald in Vergessenheit und die Sozialisten wurden zu Mitgestaltern der Idee einer »Österreichischen Nation«.